

Kršenje prava korisnika/ca u *online* okruženju i odgovornost *online* platformi:

Koristi regulacije i uloga društvenih aktera

Autorice: Maida Ćulahović i Marija Ćosić

Uvod

Velike *online* platforme, posebno društvene mreže, postale su centralni akteri u oblikovanju savremenog javnog prostora i jedan od glavnih izvora informisanja građana i građanki. One su odavno preuzele primarnu ulogu u distribuciji i konzumiranju sadržaja, dok mediji i kreatori sadržaja sve više zavise od platformi kako bi dosegli publiku. Iako takav razvoj donosi nove mogućnosti za komunikaciju i razmjenu informacija, istovremeno otvara prostor za širenje nezakonitog i štetnog sadržaja, uključujući dezinformacije, govor mržnje i druge oblike nasilja.

U zemljama Zapadnog Balkana, uključujući Bosnu i Hercegovinu, velike *online* platforme nisu podvrgnute zakonskim obavezama koje bi osigurale očuvanje integriteta online prostora, transparentnost i odgovornost za štetne efekte njihovog djelovanja.

Evropska unija je usvajanjem Akta o digitalnim uslugama (Digital Service Act – DSA) uspostavila regulatorni okvir koji nastoji odgovoriti na ove izazove, naglašavajući i važnu ulogu društvenih aktera, posebno organizacija civilnog društva, u zaštiti temeljnih prava i najranjivijih grupa.

Uporedo sa zalaganjem za uspostavljanje odgovarajućeg zakonskog okvira po uzoru na DSA, u regionu je neophodno sistematski raditi na jačanju kapaciteta za njegovu buduću primjenu. To podrazumijeva upoznavanje znatno šireg kruga aktera s postojećim okvirima za regulaciju *online* platformi, njihovim ciljevima, obavezama koje nameću platformama i pravima koja garantuju korisnicima/ama.

Posebno je važno unaprijediti razumijevanje konkretnih mehanizama koje ovi regulatorni okviri predviđaju, kao i načina na koji oni mogu odgovoriti na probleme koji se u praksi prepoznaju, poput širenja dezinformacija, netransparentnog moderiranja sadržaja ili ugrožavanja temeljnih prava. U tom kontekstu, ključno je jasno definisati i ojačati ulogu organizacija civilnog društva, istraživača/ica i akademske zajednice te ih pravovremeno pripremiti za buduće odgovornosti – od monitoringa i istraživanja, prikupljanja dokaza do aktivnog učešća u provođenju regulatornog okvira. Na taj se način regulacija *online* platformi u regionu neće svesti na formalno usvajanje propisa, već će rezultirati stvarnim i održivim unapređenjem integriteta *online* prostora.

Iskustva s *online* platformama u regionu

U periodu od septembra do decembra 2025, Udruženje građana i građanki "Zašto ne" obavilo je 17 intervjua s različitim akterima/kama iz Bosne i Hercegovine, Crne Gore i Srbije – predstavnicima/ama civilnog društva, akademske zajednice, aktivistima i aktivistkinjama koji/e su izloženi/e ili predstavljaju interese grupa čija se prava često krše u *online* prostoru. Njihova iskustva predstavljena su serijom članaka objavljenih na stranici Udruženja www.zastone.ba. U člancima se ukazuje na najčešće oblike štetnih sadržaja, kršenja prava i zloupotreba u *online* prostoru koje pogađaju i s kojima se susreću ranjive i marginalizovane kategorije društva: djeca, žene i pripadnici/e LGBTIQ+ zajednice. U njima se također problematizuje odgovornost *online* platformi za omogućavanje ovakvih zloupotreba, ali i za širenje sadržaja koji mogu imati šire društvene posljedice, poput dezinformacija. Konačno, ove analize osvjetljavaju i netransparentne prakse platformi, poput onih koje negativno utiču na dostupnost i vidljivost medijskih sadržaja ili onemogućavaju uvid u podatke koji su potrebni za istraživanja o samim platformama i njihovom uticaju na društvo.

Digitalne tehnologije imaju veliku ulogu u jačanju i širenju rodno zasnovanog nasilja. U regionu se bilježe slučajevi dijeljenja intimnih fotografija ili ličnih informacija žena bez njihovog pristanka, slanja neželjenih poruka i seksualnog uznemiravanja, širenja govora mržnje, ali i otvorenih prijetnji nasiljem. Kreatori/ke sadržaja koji/e obrađuju feminističke teme često se suočavaju s *online* zlostavljanjem i uznemiravanjem, najviše mizoginim i agresivnim komentarima. Prijave platformama na navedena kršenja, koja istovremeno predstavljaju i kršenja vlastitih politika i pravila samih platformi, u najvećem broju slučajeva ostaju neodgovorene. Nepostojanje mehanizama zaštite na platformama, u kombinaciji s neadekvatnom zakonskom zaštitom, ima za posljedicu da se žene u zemljama Zapadnog Balkana osjećaju nemoćno i nesigurno u *online* prostoru.

Različiti oblici *online* nasilja, diskriminacija, govor mržnje, uvrede i prijetnje, svakodnevica su za LGBTIQ+ osobe. Maliciozni akteri nerijetko zloupotrebljavaju *online* platforme za koordinisane napade kojima se ugrožava bezbjednost ili zastrašuju pripadnici/e ove zajednice, ali i otežava djelovanje aktivista/kinja i organizacija koje se bave promocijom njihovih prava. Pravila *online* platformi deklarativno ne dozvoljavaju zlostavljanje i

govor mržnje na osnovu seksualne orijentacije, ali iskustva pripadnika/ca LGBTIQ+ zajednice na ovim prostorima pokazuju da su reakcije platformi na prijave ili posve nepostojeće ili se na prijave dobijaju generički odgovori o tome da sadržaji ne krše njihove politike.

Posredstvom *online* platformi na različite se načine ugrožavaju dobrobit i sigurnost djece i maloljetnika/ca. Istina, platforme su dosta ažurnije kada je riječ o prepoznavanju i uklanjanju seksualno eksplicitnog materijala. U Bosni i Hercegovini, naprimjer, postoje direktni kanali komunikacije s nadležnim službama za provođenje zakona za prijave ovakvog sadržaja, kao i slučajeva seksualnog iskorištavanja i zlostavljanja djece. Međutim, kada je riječ o sadržajima koji nemaju elemente krivičnog djela, komunikacija s platformama u zemljama regiona je neadekvatna i njihova reakcija izostaje. Djeca su na platformama sve više izložena *online* nasilju, uključujući vršnjačko nasilje, kao i raznim vrstama štetnog i neprimjerenog sadržaja: od eksplicitnih pornografskih sadržaja pa do onih koji sadrže govor mržnje. Stručnjaci/kinje iz regiona saglasni/e su i da je digitalna pismenost roditelja i staratelja na generalno niskom nivou, što dodatno doprinosi tome da djeca ostaju nezaštićena od ozbiljnih rizika s kojima se susreću u *online* svijetu.

Priroda i sve značajnija uloga *online* platformi u primanju i širenju informacija, ali i njihov dizajn i način funkcionisanja, čine ih idealnim poligonom za širenje dezinformacija. Kao i u ostatku svijeta, dezinformacijske kampanje imaju stvarne negativne posljedice po građane/ke regiona, izlažući ih zdravstvenim rizicima, poput smanjene stope vakcinacije, ili onim finansijskim – prevarama koje mogu dovesti do krađe novca ili važnih podataka. Pored toga, širenje dezinformacija ozbiljno ugrožava demokratske procese i zaštitu temeljnih prava. Brojne kampanje govora mržnje i izborne manipulacije počivaju upravo na dezinformacijama. Iako velike *online* platforme u svojim politikama deklarativno primjenjuju mjere suzbijanja dezinformacija, one ipak značajno i doprinose njihovom širenju, između ostalog i zbog algoritama koji pogoduju amplifikaciji dezinformativnih sadržaja, kao i poslovnim praksama poput monetizacije sadržaja.

Netransparentne prakse *online* platformi sve više utiču i na vidljivost i dostupnost sadržaja koji objavljuju korisnici/e i mediji. Smanjenje vidljivosti, uklanjanje ili nemogućnost objave sadržaja, pa čak i blokiranje čitavih naloga na društvenim mrežama, česta su iskustva sagovornika/ca iz regiona, koji/e posebno ističu nedostatak povratne informacije o razlozima takvih poteza platformi. Pored netransparentnosti, problem je i nepostojanje funkcionalnih

kanala komunikacije i mehanizama ulaganja žalbi na odluke platformi o moderaciji sadržaja. Mediji, a posebno nezavisni i lokalni, u velikoj mjeri zavise od platformi kako bi dosegli publiku i čitatelje/ice. Pri tome, nemaju nikakvu kontrolu nad dosegom svog sadržaja, s obzirom na to da su platforme te koje, svojim algoritmima, određuju koja će vijest ili sadržaj biti vidljiv. Iskustva medija iz regiona svjedoče upravo o stalnom smanjivanju organskog dosega i vidljivosti sadržaja.

Istraživanja koja provode akademska zajednica i civilno društvo ključna su za razumijevanje rada i funkcionisanja *online* platformi i načina na koji se zloupotrebljavaju i doprinose kršenju prava korisnika/ca. Međutim, platforme su sve manje otvorene za saradnju u omogućavanju pristupa podacima za potrebe istraživanja, namećući nesrazmjerne uslove i cijene pristupa alatima ili softverima pomoću kojih je moguće doći do takvih podataka. Sve ovo predstavlja poseban problem u manjim regionima i govornim područjima, poput Zapadnog Balkana, gdje domaće naučnoistraživačke institucije nisu u mogućnosti izdvojiti sredstva za istraživanja ili ne prepoznaju značaj istraživanja ove oblasti. To, posljedično, dovodi do slabe istraženosti nekih od aspekata djelovanja velikih *online* platformi, a bez adekvatnih istraživanja, dokazi o njihovoj štetnosti ostaju tek anegdotalni i ne mogu se smatrati relevantnima za istrage ili donošenje bilo kakvih zaključaka o štetnom djelovanju platformi.

Potreba za regulacijom *online* platformi

Velike *online* platforme uglavnom imaju deklarativne politike i pravila zajednice koje bi trebalo da štite određene kategorije korisnika/ca i da spriječe širenje nezakonitih i štetnih sadržaja. Međutim, iskustva sagovornika/ca tokom sprovedene analize jasno pokazuju da na prostoru Zapadnog Balkana procesi i sistemi moderacije sadržaja nisu efikasni. Jedan od razloga za to je i što platforme ne ulažu dovoljno u ljudske resurse, već moderacija pretežno počiva na algoritamskom prepoznavanju problematičnih elemenata koji nisu dovoljno precizni i ne uzimaju u obzir jezik ili kontekst. S druge strane, automatizovana moderacija često dovodi i do neopravdanog uklanjanja sadržaja, poput nekih medijskih tekstova, što se negativno odražava na slobodu izražavanja.

U oba slučaja, korisnicima/ama kao jedini mehanizam zaštite preostaje da prijave kršenja samim platformama; mehanizam koji u praksi nema mnogo efekta jer prijavljivani sadržaji najčešće ostaju na platformama, a žalbe na nepravedno uklonjene sadržaje ostaju neodgovorene i bez obrazloženja platformi. Nepostojanje zakonske obaveze *online* platformi da uspostave zvanične kanale komunikacije i saradnje u zemljama regiona rezultira stvaranjem jednosmjerne komunikacije, koja se često završava na automatskim, tipskim odgovorima.

Posljedice neregulisanosti ove oblasti postaju veće i značajnije ako uzmemo u obzir globalni trend napuštanja ili ublažavanja postojećih politika velikih *online* platformi, poput odluke kompanije Meta s početka 2025. godine da ukloni brojne restrikcije, među kojima je i dotadašnja zabrana iznošenja tvrdnji o mentalnoj bolesti ili abnormalnosti kada se temelje na rodnom ili seksualnom identitetu. I druge velike platforme počinju slijediti ovu praksu.

Kada je riječ o borbi protiv dezinformacija, jedna od rijetkih transparentnih praksi u regionu jeste Metin nezavisni program provjere činjenica. Ovaj program, koji Meta provodi u partnerstvu s organizacijama u sve tri analizirane zemlje regiona (BiH, Crna Gora i Srbija (1, 2)) ima pozitivan uticaj na integritet informacijskog okruženja. Međutim, početkom 2025. godine ovaj je program ukinut u Sjedinjenim Američkim Državama, a postoji i tendencija drugih velikih platformi da povlače mjere uspostavljene u cilju suzbijanja dezinformacija.

Čak i mjere koje su deklarativno još uvijek na snazi, u regiji se ne primjenjuju dosljedno ili se čak ne primjenjuju nikako. Studija slučaja koju je "Zašto ne" provelo u saradnji s organizacijom "What to Fix" pokazala je da Meta u Bosni i Hercegovini omogućava monetizaciju izvorima lažnih vijesti, što je u direktnoj suprotnosti s vlastitim pravilima ove platforme. Prema zvaničnim pravilima, monetizacija sadržaja dozvoljena je samo onim kreatorima sadržaja koji se pridržavaju politika i standarda zajednice, što uključuje i zabranu objave dezinformacija.

Dakle, prostor u kojem su platforme primjenom vlastitih pravila barem donekle ublažavale štetne efekte određenih sadržaja u praksi se počeo dodatno sužavati. Postojanje zakonskog okvira koji će platformama nametnuti jasne obaveze i odgovornost preduslov je za kreiranje sigurnijeg *online* prostora u kojem će se štititi ljudska prava i slobode.

Evropski pristup regulaciji *online* platformi

Akt o digitalnim uslugama (DSA) prvenstveno se bavi širenjem nezakonitog sadržaja na platformama i njihovom netransparentnom, proizvoljnom moderacijom, pri čemu nastoji odgovoriti i na propuste u uklanjanju nezakonitog materijala i na pretjerano uklanjanje sadržaja.

Kada je riječ o nezakonitom sadržaju, svaka platforma koja djeluje, odnosno pruža svoje usluge na teritoriji Evropske unije, mora obezbijediti:

- Saradnju, pravnog zastupnika, kontakt-tačku i funkcionalne kanale komunikacije s nadležnim institucijama. U razgovorima s akterima iz regije upravo se nedostatak direktne komunikacije s platformama navodi kao jedan od osnovnih razloga za izostanak adekvatnog odgovora na najčešće probleme s kojima se suočavaju građani/ke regije u *online* prostoru.

- Mogućnost svakom korisniku/ci da na jednostavan način prijavi nezakonit sadržaj. Platforme su zatim u obavezi da brzo reaguju na takve prijave, kao i da obezbijede povratnu informaciju i mogućnost žalbe nezadovoljnim korisnicima/ama. Trenutno, korisnici/e u regiji platformama mogu prijaviti samo one sadržaje koji krše njihova vlastita pravila i standarde zajednice. Ova bi funkcija otvorila mogućnost prijavljivanja slučajeva nasilja, zlostavljanja, prijetnji ili govora mržnje – ne po osnovu kršenja politika platformi, već domaćih zakona, na šta su platforme obavezne da reaguju. U slučaju izostanka reakcije platformi, postojala bi mogućnost žalbe nadležnim tijelima, što trenutno nije slučaj.

- Saradnju s pouzdanim prijaviteljima (trusted flaggers), organizacijama koje posjeduju ekspertizu i kompetencije za otkrivanje i prepoznavanje nezakonitog sadržaja. Prema DSA, status pouzdanim prijaviteljima daju nadležni koordinatori za digitalne usluge (nadležna nacionalna tijela odgovorna za provođenje i nadzor primjene DSA), što platforme obavezuje da ovim organizacijama omoguće posebne kanale za prijavljivanje sadržaja i da prioritetno djeluju po njihovim prijavama. Postojanje ovakvog mehanizma u domaćim zakonodavstvima zemalja regiona omogućilo bi organizacijama koje se bave zaštitom određenih kategorija društva – organizacijama za zaštitu djece, ženskim ili LGBTIQ+

organizacijama – direktan mehanizam za zaštitu svojih korisnika/ca i u *online* svijetu.

Zakonski okvir Evropske unije nameće platformama i obavezu da budu transparentnije u vezi sa svojim praksama moderiranja sadržaja:

- Svaki postupak koji rezultira uklanjanjem, onemogućavanjem pristupa ili smanjenjem vidljivosti sadržaja, odnosno suspenzijom korisničkog naloga, mora biti obrazložen. Ta obrazloženja javno su dostupna u bazi podataka o transparentnosti (DSA Transparency Database).

- Također, platforme su korisnicima/ama dužne omogućiti lako dostupne mehanizme žalbi na odluke o moderaciji sadržaja. Uvođenje ovih obaveza domaćim bi medijima i kreatorima/kama sadržaja pružilo brojne odgovore oko kojih trenutno mogu samo nagađati te dalo više predvidljivosti, zaštite i vidljivosti nego što to trenutno imaju. Sve bi to imalo pozitivniji efekat na medijski pluralizam i slobodu informisanja u regiji Zapadnog Balkana.

Odgovornost platformi za način na koji njihovi vlastiti sistemi doprinose *online* rizicima reguliše se, između ostalog, njihovom obavezom da:

- procjenjuju rizike koje njihov dizajn, algoritamski sistemi, politike, uslovi ili način korištenja predstavljaju po širenje i amplifikaciju nezakonitih sadržaja, kršenje fundamentalnih prava korisnika/ca i ugrožavanje njihove dobrobiti i sigurnosti, ali i širenje sadržaja koji mogu negativno uticati na izborne procese ili javno zdravlje,

- primjenjuju mjere ublažavanja tih rizika, naprimjer, poboljšanjem praksi moderacije sadržaja na lokalnim jezicima, korekcijom algoritamskih sistema koji pogoduju amplifikaciji štetnih sadržaja, primjenom mjera za zaštitu djece od štetnih i neprimjerenih sadržaja ili, ako govorimo o borbi protiv dezinformacija, demonetizacijom dezinformacija i primjenom ostalih mjera predviđenih Kodeksom postupanja o dezinformacijama.

DSA donosi i obaveze u pogledu transparentnosti platformi, koje su dužne omogućiti pristup podacima u svrhu provođenja istraživanja koje doprinosi otkrivanju, utvrđivanju i razumijevanju sistemskih rizika u EU i procjeni adekvatnosti i efikasnosti poduzetih mjera za smanjenje rizika. Pristup javno

dostupnim podacima nije ograničen na akademske ili istraživačke ustanove i njega mogu tražiti i neprofitne organizacije.

Evropski regulatorni okvir, barem u obliku u kakvom je zamišljen da se primjenjuje u Evropskoj uniji, nudi sistemska i proporcionalna rješenja za zloupotrebe i kršenja koja se prepoznaju kao ključna i najzastupljenija u zemljama regiona.

Izazovi u donošenju i implementaciji sistemskih zakonskih rješenja po uzoru na evropske u našem regionu su brojni: od provođenja regulacije online platformi na način koji neće ugroziti osnovna prava i slobode do institucionalnih izazova.

Pored toga, posebno će izazovno biti obezbijediti prostor i kapacitete za smisleno učešće aktera civilnog društva i akademsko-istraživačke zajednice, čija je uloga u regulaciji online platformi ključna.

Uloga civilnog društva, akademske zajednice i istraživača u regulaciji *online* platformi

Organizacije civilnog društva imaju važnu i višeslojnu ulogu u implementaciji Akta o digitalnim uslugama u Evropskoj uniji, i to u:

- zastupanju interesa i prava korisnika/ca, posebno ranjivih skupina, te u ukazivanju na kršenja njihovih prava *online*,
- prijavljivanju nezakonitog sadržaja platformama u svojstvu pouzdanih prijavitelja,
- istraživanju i dokumentovanju štetnih, netransparentnih ili manipulativnih praksi na platformama,
- podršci u strateškim parnicama i pružanju pravne pomoći korisnicima/ama,
- razvoju smjernica, kodeksa postupanja i najboljih praksi.

Neke od evropskih zemalja osmislile su posebne mehanizme saradnje između nadležnih institucija i ostalih zainteresovanih strana. U Njemačkoj,

naprimjer, podršku u primjeni DSA nadležnom koordinatoru za digitalne usluge pruža Savjetodavno vijeće, nezavisno ekspertsko tijelo u kojem učestvuju predstavnici civilnog društva, akademske zajednice, stručnih tijela i industrije. Redovne konsultacije s ovim tijelom institucijama omogućavaju uvid u aktuelna dešavanja i trendove na platformama, rezultate istraživanja i potrebe za regulacijom u svrhu zaštite javnog interesa. U Slovačkoj, iako mehanizam saradnje nije formalizovan na način kao što je to slučaj u Njemačkoj, koordinator za digitalne usluge redovno održava konsultacije s organizacijama civilnog društva, akademskom zajednicom i ekspertima/cama okupljenim oko platforme za promociju medijske pismenosti te sarađuje s istraživačkim organizacijama na prikupljanju dokaza, recimo, o ulozi *online* platformi u izbornim manipulacijama.

U zemljama regiona također se prepoznaje potreba za učešćem različitih aktera u primjeni domaćih okvira za regulaciju *online* platformi. Uloga civilnog sektora bit će značajna i zbog potrebe da se organizacije civilnog društva aktivno uključe u sam proces usklađivanja s evropskim zakonskim i regulatornim okvirima.

Međutim, na osnovu razgovora koje je "Zašto ne" vodilo s intervjuisanim sagovornicima/ama, te tokom konsultativnih sastanaka održanih u Sarajevu, Podgorici i Beogradu, zaključuje se da civilno društvo u regionu još uvijek nije dovoljno spremno da se aktivno uključi u ove procese.

Najprije, nivo poznavanja i razumijevanja ove tematike još je na vrlo niskom nivou. Razlog leži u nedovoljnim kapacitetima civilnog sektora, koji se, kako tvrde brojne organizacije koje djeluju na terenu, mogu baviti samo "esencijalnim pružanjem usluga", koje se najčešće odnosi na kršenja prava korisnika/ca u *offline* svijetu. Organizacija koje bi mogle preuzeti ulogu budućih pouzdanih prijavitelja nema dovoljno, a i one koje posjeduju potrebnu stručnost u pravilu nemaju dovoljne kapacitete, iako interes postoji.

Na sličan način, suštinsko razumijevanje "digitalnih" tema nedovoljno je razvijeno i među istraživačkom zajednicom. Upravo su istraživanja i prikupljanje čvrstih, naučno utemeljenih dokaza ključni za razumijevanje načina na koje platforme – zahvaljujući, recimo, dizajnu algoritama – doprinose rizicima poput širenja dezinformacija.

Međutim, univerziteti u regionu još uvijek ne prepoznaju značaj ovakvih istraživanja. Uslijed komplikovanih administrativnih procedura, nerazvijene međuuniverzitetske i međusektorske saradnje te nedovoljnih tehničkih i finansijskih kapaciteta, stvorena je nepoticajna sredina za akademske istraživače/ice, koji/e često nemaju motivaciju ni mogućnosti da se bave ovim pitanjima.

Preporuke

1. Nadležne domaće institucije i donosioci odluka trebaju:

- osigurati kontinuirano učešće organizacija civilnog društva i ekspertske zajednice u procesima usklađivanja domaćeg zakonodavstva s Aktom o digitalnim uslugama (DSA),

- formalizovati saradnju sa širim krugom relevantnih aktera, uključujući organizacije civilnog društva, te predstavnike akademske i medijske zajednice, uspostavljanjem stalnog savjetodavnog foruma ili sličnog mehanizma koji bi nadležnim institucijama pružao ekspertsku podršku,

- uz tehničku podršku Evropske komisije izraditi sveobuhvatnu strategiju koja bi ponudila sistemsko rješenje za osnaživanje aktera uključenih u provođenje regulatornog okvira, jačanje njihovih kapaciteta i osiguravanje njihove dugoročne održivosti, uključujući organizacije koje bi mogle imati ulogu pouzdanih prijavitelja,

- pokrenuti dodatne rasprave i razviti održive modele finansiranja koji bi osigurali dugoročnu, stabilnu i predvidivu podršku učešću relevantnih aktera u implementaciji regulatornog okvira. U tom kontekstu, razmotriti mogućnosti koje su zemljama kandidatkinjama dostupne

putem instrumenata EU, posebno u okviru inicijative European Democracy Shield,

- mehanizmima regionalne saradnje uspostaviti zajedničke platforme za razmjenu znanja, dijeljenje iskustava i razvoj kapaciteta, kako bi se unaprijedila dosljedna i efikasna primjena digitalnih politika u regionu.

2. Civilno društvo treba:

- aktivno raditi na podizanju svijesti javnosti i među drugim organizacijama civilnog društva, posebno onima koje djeluju na lokalnom nivou, o značaju i principima regulacije *online* platformi i njenom uticaju na prava korisnika/ca, medijsko okruženje i demokratske procese,

- zagovarati usklađivanje nacionalnih zakonodavnih okvira s DSA, uz insistiranje na transparentnosti, zaštiti temeljnih prava i uključivanje civilnog društva u procese donošenja i provedbe politika,

- unaprijediti saradnju civilnog sektora s akademskom zajednicom i istraživačima/cama putem zajedničkih projekata i inicijativa,

- proaktivno, uključujući i u saradnji s akademskom zajednicom, tražiti i razvijati partnerstva s organizacijama, mrežama i ekspertima iz regiona i Evropske unije, s ciljem jačanja stručnih kapaciteta, pristupa znanju i uključivanja u relevantne evropske inicijative i projekte.

3. Akademske institucije trebaju:

- integrisati teme vezane za regulaciju *online* platformi u nastavne planove i programe,

- sistematski raditi na podizanju svijesti unutar akademske zajednice o značaju istraživanja *online* platformi, potrebe saradnje i dostupnih mehanizmima za pristup podacima,

- unaprijediti saradnju akademske zajednice s organizacijama civilnog

društva na zajedničkim istraživačkim projektima, poticati i podržavati interdisciplinarna istraživanja s ciljem analize sistemskih rizika, poput dezinformacija, algoritamske amplifikacije, moderiranja sadržaja i uticaja na temeljna prava,

- jačati regionalno povezivanje i poticati provođenje zajedničkih istraživanja.